

6. Бахін В. П. Лук'янчиков Б. Є. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39–43.

7. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсеєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

8. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

Книженко Оксана Олександрівна,

професор кафедри кримінального права та кримінології Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор

Гнип І. Ю.,

здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій Національної академії Служби безпеки України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖЕРТВ ТА ОСІБ, ПРИЧЕТНИХ ДО ЗЛОЧИНІВ, В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України створила безпрецедентні виклики для системи кримінальної юстиції та судово-експертної діяльності. Масштабні руйнування, застосування заборонених методів ведення війни та масова загибель цивільного населення поставили перед експертами складні завдання щодо документування воєнних злочинів та ідентифікації жертв.

Метою роботи є аналіз актуальних проблем ідентифікації жертв збройного конфлікту та осіб, причетних до воєнних злочинів, а також визначення шляхів удосконалення системи криміналістичної ідентифікації в умовах збройної агресії проти України.

За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, постраждало понад 29 тисяч цивільних осіб, з яких більше 10 тисяч загинули, станом на грудень 2023 року. Ідентифікація загиблих становить одну з найскладніших криміналістичних проблем: масові руйнування, застосування важкого озброєння призводять до значної фрагментації тіл, термічних та хімічних ушкоджень, що унеможливує візуальну ідентифікацію [1; 2].

Однією з ключових та досі невирішених проблем є недостатність антемортальної інформації, передусім медичної документації, зокрема стоматологічних даних, які нерідко залишилися на тимчасово окупованих територіях або були повністю знищені внаслідок бойових дій. Відсутність централізованої системи акумулювання біометричних характеристик загиблих та розшукуваних осіб істотно ускладнює процедури їх ідентифікації, що посилюється також масовим вимушеним переміщенням родичів, здатних надати відповідні відомості [2].

Додаткову складність становить надзвичайно масштабний характер людських втрат на тлі обмежених кадрових, матеріально-технічних та інфраструктурних можливостей судово-медичних установ. Процедури ідентифікації тіл повинні відповідати суворим науковим стандартам, включаючи дотримання безперервного ланцюга збереження доказової інформації (chain of custody), що є критично важливим для подальшої юридичної верифікації результатів. Запровадження методів судово-медичної генетики потребує функціонування спеціалізованих лабораторій, забезпечення високоточного обладнання та кваліфікованого персоналу. Водночас у контексті триваючого збройного конфлікту дотримання усіх процедурних вимог і міжнародних протоколів ідентифікації суттєво ускладнюється об'єктивними безпековими, логістичними та організаційними чинниками [3; 4].

Окремою, надзвичайно складною проблемою є ідентифікація осіб, які зникли безвісти або перебувають у статусі військовополонених. У чинному правовому полі України все ще не створено уніфікованого механізму реєстрації, пошуку та встановлення місцезнаходження осіб, що зникли внаслідок міжнародного збройного конфлікту. Міжнародний Комітет Червоного Хреста обґрунтовано наголошує на необхідності запровадження централізованих інтегрованих інформаційних систем, здатних акумулювати й узгоджувати дані з різних джерел для забезпечення ефективного розшуку та ідентифікації [2; 4].

Особливі труднощі виникають щодо встановлення особи громадян України, які протиправно утримуються у місцях несвободи на тимчасово окупованих територіях із повним обмеженням міжнародного контролю та грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Блокування доступу міжнародних моніторингових механізмів унеможливує належне документування стану таких осіб і фіксацію потенційних злочинів. Згідно зі Стамбульським протоколом держава повинна забезпечувати мінімальні стандарти медичного й юридичного документування фактів катування – навіть за умов активного збройного конфлікту [5].

Збір та збереження доказів у місцях вчинення воєнних злочинів становить критично важливе завдання для забезпечення подальшого кримінального переслідування винних осіб. Швидке забруднення або повне знищення місць подій та речових доказів унаслідок триваючих бойових дій значно ускладнює процес розслідування [6].

Як зазначено у Стандартах розслідування воєнних злочинів, розроблених JustGroup, основними проблемами є обмежений доступ експертів до окупованих територій, брак спеціалізованого обладнання для роботи в умовах підвищеної небезпеки та відсутність єдиних протоколів документування воєнних злочинів [7].

Значні труднощі пов'язані з ідентифікацією осіб, причетних до вчинення воєнних злочинів, у ситуаціях застосування нестатутної форми одягу, маскуванню або навмисного знищення ідентифікаційних ознак. Відсутність реєстрів російських військовослужбовців, залучення іноземних найманців і приватних військових формувань ускладнюють процес встановлення особи правопорушників. За таких умов ключова роль відводиться цифровій криміналістиці та верифікованому OSINT-аналізу (Open Source Intelligence), який дозволяє ідентифікувати причетних шляхом дослідження публічних цифрових слідів – соціальних мереж, геолокаційних позначок, фото- і відеоматеріалів [8].

Водночас використання OSINT-даних у кримінальних провадженнях обумовлює необхідність суворого дотримання процесуальних стандартів допустимості доказів. Практика ЄСПЛ наголошує, що цифрові матеріали визнаються належними лише за умови підтвердження їх автентичності, встановлення безперервного походження (chain of custody) та гарантування цілісності інформації [9].

Для системного впровадження цифрових доказів у правозастосовну діяльність потребується розроблення чітких національних регламентів щодо їх збирання, обробки, збереження та представлення в суді. Ефективне вирішення вказаних завдань можливе лише за умови комплексного підходу, який охоплює технологічну модернізацію, підготовку спеціалізованих кадрів, адаптацію правового регулювання та розширення міжнародного співробітництва.

Насамперед йдеться про впровадження портативних технологій ідентифікації. Згідно з рекомендаціями Forensic Genetics Policy Initiative, важливим є застосування експрес-методів ДНК-аналізу, портативних 3D-сканерів і мобільних лабораторій, що прискорюють первинну фіксацію та збереження доказів у кризових умовах.

Ключовим кроком має стати створення національної ДНК-бази, яка об'єднає генетичні профілі невпізнаних останків, зразки від родичів зниклих безвісти та дані військовослужбовців. Така база повинна функціонувати постійно й забезпечувати автоматизоване зіставлення профілів відповідно до міжнародних стандартів МКЧХ [4;10].

Підвищення ефективності ідентифікації також потребує імплементації міжнародних стандартів документування воєнних злочинів, зокрема методології процесуального інтерв'ю та підходів, орієнтованих на потерпілих [7].

Особливої уваги потребує підготовка фахівців до роботи в екстремальних умовах, дотримання ланцюга доказів і стандартів міжнародного гуманітарного права, а також створення міжвідомчих груп, здатних оперативно реагувати на випадки масових втрат і воєнних злочинів.

Проблема ідентифікації жертв та осіб, причетних до воєнних злочинів, має комплексний характер і потребує вирішення на національному й міжнародному рівнях. Масштаби агресії створили безпрецедентні виклики для системи правосуддя, подолати які можливо лише через технологічну модернізацію, організаційні зміни та міжнародну співпрацю.

До пріоритетних напрямів подальшого розвитку системи ідентифікації належать формування національного ДНК-реєстру, інтеграція портативних молекулярно-генетичних технологій у практику судово-медичних експертиз, запровадження міжнародно визнаних стандартів документування злочинів та активне удосконалення інструментарію цифрової

криміналістики. Зазначені завдання мають не лише технічний чи організаційний характер, а й становлять важливу складову виконання державою свого обов'язку щодо захисту прав та гідності громадян, які стали жертвами збройної агресії.

Результативна ідентифікація осіб є невід'ємною передумовою утвердження принципу невідворотності відповідальності та забезпечення справедливості для потерпілих. Виключно комплексний підхід, що поєднує найновіші наукові розробки, найкращі міжнародні практики та скоординовану взаємодію всіх зацікавлених інституцій, здатний забезпечити встановлення долі зниклих безвісти та реалізацію правових механізмів постконфліктного відновлення на основі верховенства права.

Таким чином, для забезпечення належної ідентифікації жертв і встановлення винних у воєнних злочинах та, відповідно, для досягнення справедливості й реалізації принципу невідворотності покарання, Україні необхідно створити централізовану національну ДНК-базу та інтегровану систему збору біометричних даних, упровадити мобільні технології ідентифікації й міжнародні стандарти документування воєнних злочинів, розробити єдині протоколи роботи з цифровими доказами та OSINT-інформацією, забезпечити безперервний ланцюг збереження доказів, розширити матеріально-технічні можливості судово-медичних установ, а також системно готувати фахівців до роботи в умовах бойових дій у тісній співпраці з міжнародними партнерами.

Список використаних джерел

1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Розділ 2. Права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-2-prava-hromadian-i-aki-postrazhdaly-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proti-ukrainy> (дата звернення: 11.11.2025).

2. Аналітичний центр CEDOS. Ідентифікація осіб в умовах збройного конфлікту в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/identyfikatsiia-osib-v-umovakh-zbroinoho-konfliktu-v-ukraini/> (дата звернення: 11.11.2025).

3. Parsons T. J., Huel R. M. L., Bajunović Z., Rizvić A. The use of forensic DNA analysis in humanitarian forensic action: The development of a set of international standards. Forensic Science

International: Genetics. 2017. Vol. 32. P. 159-166. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0379073817302499> (дата звернення: 11.11.2025).

4. International Committee of the Red Cross. Missing People, DNA Analysis and Identification of Human Remains: A Guide to Best Practice in Armed Conflicts. Geneva: ICRC, 2021. 228 p. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc_002_4010.pdf (дата звернення: 11.11.2025)

5. Hostage.org.ua. Стамбульський Протокол як інструмент документування наслідків катування з метою розслідування найтяжчих міжнародних злочинів вчинених в умовах збройного конфлікту. URL: <http://hostage.org.ua/novyny/stambulskiy-protokol-yak-instrument-dokumentuvannya-naslidkiv-katuvannya-z-metoyu-rozsliduvannya-naytyazhchih-mizhnarodnih-zlochiviv-vchinenih-v-umovah-zbroynogo-konfliktu/> (дата звернення: 11.11.2025).

6. JustGroup. Стандарт розслідування катування. Київ, 2023. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_katuvannya.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

7. JustGroup. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина. Київ, 2023. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

8. Національна академія Державної прикордонної служби України. Тези доповідей науково-практичної конференції. Хмельницький: НАДПСУ, 2023. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1488/1/НАДПСУ_16.03.2023.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

9. Зайцев Ю. Заборона катування — право на розслідування. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. № 4. С. 9-15. URL: <https://opactest.ucu.edu.ua/cgi-bin/koaha/opac-detail.pl?biblionumber=313680>(дата звернення: 11.11.2025).

10. Forensic Genetics Policy Initiative. A good practice guide for the use of forensic genetics applied to human rights and international humanitarian law investigations. Forensic Science International: Genetics. 2013. Vol. 7. Issue 5. P. 471-478. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1875176813001108> (дата звернення: 11.11.2025).